

ПУНКТУАЦИОН НОАНЪАНАВИЙЛИК ВА ИНДИВИДУЛЛИКНИНГ ЛИНГВОПОЭТИК ВАЗИФАЛАРНИ

Нурмуротов Илҳом Бекмурод ўғли

Турон университети нодавлат олий таълим
муассасаси Шарқ тиллар кафедраси ўқитувчиси
gmail: nurmurotovilhom@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада гугунги замонавий ўзбек адабиётида тиниш белгиларининг қўлланишига доир ноодатий функциялар ва намуналар келтириб ўтилган. Жумладан, тиниш белгилари тил бирликлари орасида синтактик-грамматик, риторик-физиологик ва фонетик-просодик каби турли вазифаларни бажариши ҳамда поэтик индивидулик касб этиши келтирилган.

Таянч сўзлар: лингвопоэтика, тиниш белгилари, тиниш белгиларининг нормаси, тиниш белгиларининг ноанъанавийлиги, муаллиф тиниш белгилари, кўп нуқта, тире, тиниш белгилари.

INTERPRETATION OF THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF CURRENT UZBEK PUNCTUATION

Annotation: In this article, unusual features and examples of the use of punctuation marks in modern Uzbek literature are presented. In particular, among language units, punctuation marks perform various tasks, such as syntactic-grammatical, rhetorical-physiological, phonetic-prosodic, and gain poetic individuality.

Key words: linguopoetics, punctuation mark, punctuation norm, punctuation unconventionality, author's punctuation, multiple points, dashes, punctuation functions.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ПУНКТУАЦИИ

Аннотация: В данной статье представлены необычные особенности и примеры использования знаков препинания в современной узбекской литературе. В частности, среди языковых единиц знаки препинания выполняют различные задачи, такие как синтаксически-грамматические, риторико-физиологические, фонетико-просодические, приобретают поэтическую индивидуальность.

Ключевые слова: лингвопоэтика, знак препинания, пунктуационная норма, пунктуационная нестандартность, авторская пунктуация, множественность точек, тире, функции пунктуации.

Поэтик матнларнинг асосий мезонлари ҳисобланган оҳанг ва қофия шеъррий асарларни бир ритм асосида ижро этиш имконини берди. Хусусан, бу жараёнда тиниш белгилари ҳам муҳим ритмик воситалардан бири саналади. Бугунги

тадқиқотлардан маълумки, ҳозирги кунга қадар бадиий матнларда тиниш белгилари қатъий стандартлаштирилмаган ва улардан қандай фойдаланишни муаллиф ўз услубидан келиб чиққан ҳолда белгиламоқда. Тиниш белгилари тил бирликлари орасида синтактик-грамматик, риторик-физиологик ва фонетик-просодик каби турли вазифаларни бажаради. Замоनावий шеърият деб ҳисобланган даврнинг чегараларини кенгайтириш ва тилни ҳатто тасвир, мусиқа ва сўз интерфейсларида ҳам мавжуд бўлган материал сифатида тадқиқ қилиш оммалашди. [1.9-b]

Юқоридаги тадқиқотлардан кўриш мумкинки, ўзбек тилида бир неча бор имло ва тиниш белгиларини тартибга солувчи адабий тил меъёрлари қабул қилинди. Уларда шеърий матнда қўлланувчи сўрок, ундов, икки нукта, тире, кўп нукта ва бошқа тиниш белгиларидан фойдаланиш маълум меъёрий қоидалар билан тартибга солинди. Қатъий меъёрларнинг мавжудлиги кўплаб услубларда амал қилинса-да, шеърий матнларда ижодкорларга ушбу қоидалардан четлашиш орқали турли ифода эффекига эришиш имконини берди. Бундан келиб чиққан ҳолда муаллиф тиниш белгиларидан маълум ўринларда воз кечиши, баъзи ўринларда эса синонимини танлаш, ноанъанавийлик ҳамда индивидуалликни шакллантириш каби кўплаб жараёнлар орқали ижодкорга хос алоҳида услубнинг намоён бўлишига хизмат қилади. Натижада бадиий матндаги тил бирликларининг тасвири унинг акустик томони каби муҳим параметрга айланди ҳамда просодик символизм каби график шаклнинг символизми ҳам ўзига хос мазмун касб эта бошлайди. Бу эса, ўз навбатида, тилнинг қатъий ўрнатилган меъёрларига кирувчи тиниш белгиларига доир қоидаларларнинг муаллифлар томонидан атайин четлаб ўтилганлиги билан боғлиқдир. Ушбу истиснолар муаллифлар томонидан бадиий восита сифатида эътироф этилади ҳамда бадиий матнга хос эмоционал-экспрессивликка хизмат қилади. Бу ҳолатни немис тилшуноси Х.Фридрих “диссонант таранглик” деб атайти ва уни замоनावий поэтиканинг мақсади деб билади. [2.310-b] Шаклий изланишлар, албатта, тиниш белгиларида ҳам турли функцияларни шакллантира бошлайди. Хусусан, вақт ўтиши билан анъанавий меъёрларга, шу жумладан, бадиий матнга хос қатъий қонунларга мувофиқ ёзилган асарлар барча ижодкорларда учрайдиган умумий услуб сифатида китобхонлар томонидан бир хил ва оддий санъат ҳолида қабул қилина бошланган. Шу сабабли модернизм эстетикасида эски меъёрдан, яъни қоидалардан четга чиқишни маълум одатга айлантириш юзага келади.

Мавжуд меъёрларнинг барчасидан четга чиқиш янги шеъриятни тавсифласа-да, унинг асосий вазифаси энди ифода қилиш эмас, балки шу ифодани маълум график кодлар ортига беркитишдан иборат бўлади. Яширин маънони англаб етиш энди китобхондан ҳам мантиқий тафаккурга оид анчайин “тер тўкиш”ни талаб этади. Бу яширин маънолар бадиий матндаги мураккаб синтаксис фигуралар, ноанъанавий тиниш белгилари ҳамда лексималардаги полефункционаллик орқали китобхондан “бегоналаштирилади”. Баъзи ўринларда ҳатто ўқувчига матнни тушуниш учун деярли ҳеч қандай ишоравий воситалар қолдирмайди:

бешиқдаги гўдак тушида

*ором олган кулча илондай
у аёлнинг илимилиқ кўзёшини
тўшаб ётар остига
агар бир қават кўзёш
ботиб кетса этига унинг
болаларин ёшин ҳам қўшиб
ети қават қилиб тўшаб олади (Фахриёр)*

Тиниш белгиларини қўлламаздан ўз ҳиссий кечинмаларини китобхонга етказиш бугунги кунда ноанъанавийликдан одатга айланиб бормоқда. Ушбу ҳолат бошқа ижодкорларда ҳам учрайди:

ТИШГА ҚАСИДА

*уйғондим туш битди манглайимда узаймиш чизик
на маржон қоялик на денгиз қизлари на минг йиллик кема
устимда эса ел ва паришонлик ифори*

Туғрул Танёл

*Тишлари инжудай оппоқ пари қор ила нечун ўйнашдинг сен
ёқангда товланган парча шафақ шуъласида қарайсан олисларга
бир сим титрогида бир япроқ титрогида узасан ўзингга ёққан меваларни
сийнаси мрамар ёсуман табассуми аро чопқиллаб ўтасан
эшиқларни бекитарлар девлар кирмасин дея
пардалар гижимланган
дарбозага тушган нақш
оловиддин (Баҳром Рўзимухаммад)*

Шеърий матнда тиниш белгиларидан бутунлай воз кечиш маънонинг яширинлиги ва ноаниқлигининг экстремал кўринишларидан бири ҳисобланади. Ижодкорнинг тиниш белгилари меъёридан воз кечиши кундалик мулоқот тилидан узоклашишга, ўз навбатида, поэтик матн тилига қарама-қарши қўйишга интилаётган муаллифнинг поэтик манифестидир. Ушбу ҳолат С.Георге томонидан қуйидагича изоҳланади: “Меъёрий тиниш белгиларининг инкор этилиши унинг шеърий муҳитидаги эстетик канонига айланади ва шоирнинг назарий асарларида асосланади”. [3.86-b]

Дастлабки қарашларда пунктуацион белгилар бошқа услубларда қўллангани каби бадий услубда ҳам шеърий матннинг субстанцияси эмас, балки ўқувчига ёрдамчи белгилар сифатида талқин этилган. Бугунги кунда модернист шоирлар ижодида бу белгилар ўқувчига ёрдамчи восита бўлишдан ташқари, товушнинг мураккаблиги ва диссонанси билан уйғун равишда шаклий ва маънавий томондан индивидуаллик касб этган ҳолда тингловчининг эътиборини ўзига тортади:

*На келмоқ тайини
ва на келмаслик аниқлиги.
Бир пайтнинг ўзида келиш-келмаслик
бирлиги қийнар сени.
Куз фол очар баргрезон билан,*

*Дарахт япроқларин юлади бир-бир ва
ерга таиллар:*

<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>
<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>
<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>
<i>a</i>	<i>m</i>	<i>a</i>	<i>m</i>
<i>d</i>	<i>a</i>	<i>d</i>	<i>a</i>
<i>i</i>	<i>y</i>	<i>i</i>	<i>y</i>
.	<i>d</i>	.	<i>d</i>
.	<i>i</i>	.	<i>i</i>
.	.	.	.
.			. (Фахриёр)

Юқоридаги мисралардан кўриниб турибдики, модернизм шеърлятида мисраларнинг семантик мазмунида мукамал синтаксис эстетикаси устунлик қилади, шу сабабли ушбу шеърларда мураккаб ва ноодатий синтактик тузилмаларга мойиллик устун бўлади.

IQTIBOSLAR/ЧОСКИ/REFERENCES

1. Stuckatz K. "Ein beitrag zur modernen weltichtung" ernst jandl und die internationale avant-garde. Doctor of Philosophy. The Pennsylvania State University The Graduate School College of the Liberal Arts. 2014. В 9.
2. Friedrich H. Die Struktur der modernen Lyrik: von der Mitte des neunzehnten bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts. Hamburg, 2006. 310.
3. George S. Gedichte. Eine Auswahl / hrsg. von R. Boehringer. Ditzingen: Philipp Reclam, 1993. 86-bet.